

medical literature in respect of treating a patient by bloodletting. So he went along with Hypocrates, Celsus, and Oribasi in their work. Bleeding a patient by a leech is also mentioned by many ancient Greek and Roman practitioners namely Nikander who was the first to use leeches in treating patients. As very good and useful method it is mentioned a modified method of letting the blood out of the patients body according to Galen and later more precisely Antylo's description of the site and application of a leech in various patients. This particular method with leeches in some cases can be applied by cutting the body of a leech in half during their drawing of the blood in order to increase even more the bleeding from the patient. This transverse cut of a leech is mentioned under term »BDELATOMY« and such animal kups on drawing the blood for even two hours after being cut. This modified method is convenient for a small or limited space on a patient' body. Amatus Lusitanus knew this method in one »sholy« where he described his version and demandet that in treating piles one should not perform a phlebotomy on haemorrhoidal veins which can be associated with severe complications. In this work are cited the original Amatus sequences from his »Centuria« and there are enclosed pictures of leeches. — It seems that »BDELATOMY« was not in use in our country.

Marija MAKAROVIĆ

Na celotnem območju Brkinov, ki ležijo v zahodnem delu Slovenije je bilo zdravstveno varstvo še leta po drugi svetovni vojni, podobno kot po ostalem slovenskem podeželju, precej pomanjkljivo. In tako so se vaščani še v obdobju med obema svetovnjima vojnama, deloma pa tudi še prva leta po drugi svetovni vojni, zatekali tudi pri težjih boleznih k domačemu zdravilstvu.

Iz poročila o ljudskem zdravstvu v Brkinih preberemo še za leto 1955 naslednje: »Kot po ostalih slovenskih deželah tako je bilo in je deloma tudi še dandanes v Brkinih v navadi magično zdravljenje poleg zdravljenja z naravnimi sredstvi, tj. z zdravilnimi zelišči, rastlinskimi in živaliskimi mazili itn. Zdravljenje z zelišči je bodisi že priučeno iz zdravilskih knjig ali pa podedovano po praksi starih očetov in mater. Magično zdravljenje bradavic in ječmena na očesu je že stvar preteklosti, ki ga mladi rod ne jemlje več resno, starejši pa ga navajajo kot zelo uspešno sredstvo. Z magičnim zdravljenjem so zdravili tudi obolenje vratnih žlez »drkali«, ki je deloma združeno z zagovarjanjem. Verovanje v zle oči, »varočne oči« je še zdaj naskrivaj v navadi. Oseba, ki je »varočna« čuti bolečine v glavi. Zato ji naredijo »zauroke«, ko čarajo z ogljem in vodo...« (1).

Ob teh posplošenih podatkih o ljudskem zdravstvu v Brkinih imamo na voljo tudi nadrobnejše gradivo o ljudskem zdravstvu v vasi Javorje. Vas Javorje, ki šteje 54 hiš in ima 253 prebivalcev, leži na južnem pobočju Brkinov ob glavni brkinski cesti na Pregarje, ki se oddeli od ceste Kozina — Reka v Obrovu. Vaščani — nekaj manj kot polovica — se deloma ukvarjajo s kmetijstvom, deloma pa so zaposleni. Glavni pridelek je krompir in žito, razvita je tudi živinoreja, predvsem mlečna. V zadnjih letih je vedno več Javorcev zaposlenih v bližnjih industrijskih in obrtnih obratih v Hrpeljah, Obrovu, Podgradu in drugod. Približno 200 metrov iz vasi je studenec Vidanca, z odlično pitno vodo, za katero trdijo domačini, da je zdravilna (2).

Podobno kot drugi Brkinci so si tudi Javorci pri raznih boleznih pomagali z domačimi zdravilnimi zelišči in mazili (I) ter z magičnim zdravljenjem (II) (3). In čeprav je bil zdravnik češkega rodu dr. I. Bilek že pred prvo svetovno vojno v Podgradu — od Javorja je oddaljen približno uro hoda — so se vaščani zatekli k njemu po pomoč le v izjemnih primerih. Med obema svetovnjima vojnama sta tamkaj službovala itali-

janska zdravnik. Vendar so se tudi tedaj Javorci raje zatekli po zdravila in po zdravstvene nasvete k lekarnarju, ker je govoril slovensko in so se z njim lahko pogovorili. Na splošno pa zatrjujejo starejši domačini, da je bila še med drugo svetovno vojno razširjena navada, da so šli »istčasno po zdravnik in za vsak slučaj tudi po duhovnika«.

Tudi Javorci so se nadvse bali bolnišnice. In čeprav je bila bolniška oskrba za časa Avstrije zastoj, so se Javorci kot tudi drugi Brkinci trdno oklepali splošnega prepričanja, da v bolnici vsakdo umre, ker mu »dajo nekaj takega za spit, da ga pokončajo.« In zato so tudi težke bolnike kot so vedeli in znali zdravili doma. Če pa se je ke kdo odločil za zdravljenje v bolnici, pa je odšel tjakaj naskrivaj. Svojo namero je prikril celo domačim, da ga ne bi odvracali od nje zaradi navedenega slabega mnenja o bolnišničnem zdravstvu. Naslednja resnična pripoved nazorno ilustrira navedeno stanje: »Vaščan, ki je imel kilo je bil pretrgan«, je o svojih težavah tožil sovaščanu, češ, da zanj ni več življenja na svetu, ker ima takšne bolečine, da jih ne more več prenašati. Sovaščan ga je nagovoril (bil je razgledan starejši možakar), da naj poizkusi še z operacijo v tržaški bolnišnici. Bolni vaščan se je končno le odločil, da gre v Trst. Sovaščana pa je prosil, da naj nikomur ne pove kam je šel. Potem je odšel v Trst in ga ni bilo nekaj dni nazaj. Vaščani in predvsem domači so začeli proizvedovati za njim. Končno je sovaščan zaskrbljenim domačim le povedal, da je šel njihov oče oz. mož v bolnišnico. Domači so seveda takoj planili v jok in stok in govorili: »Oh, zbogom naš ate, nikdar več ga ne bomo videli.« Ko se je oče čez nekaj dni ves nasmejan in zdrav vrnil domov, je bilo njihovo veselje nepopisno.

Med obema svetovnima vojnama je navedeni strah pred bolnico zamenjal strah pred plačilom bolniških stroškov, saj so bili znani primeri, da je šel za poravnavo bolniške oskrbe tudi zadnji rep iz hleva.

In tako ugotavljamo, da so se Javorci zatekali po pomoč k zdravniku ali pa so ga še poredkeje poklicali domov le tedaj, če je bila »velika sila«. Največkrat pa so tudi najtežji bolniki, tako kot drugod po slovenskem podeželju, doma čakali konca.

Podobno so skrbeli vaščani tudi za zobe. Zdravnik, ki je bil istčasno tudi zobozdravnik je bolne zobe največkrat izpulil. Prve popravljene in predvsem umetne zobe so tudi Javorci videli šele pri tistih vaščanih, ki so se vračali iz Amerike in se ponašali kakor pavi z zlatimi zobmi po vasi.

Prav tako se vaščani niso posluževali babiške službe, ki jim je bila na voljo pred drugo svetovno vojno. Brkinske ženske so rojevale doma, največkrat ob pomoči vaške ženske, ki se je nekaj bolj spoznala na porode. Tako sta v Javorju pomagale pri porodih Gimba Šimetova in Lena Lakovčeva.

V letih po drugi svetovni vojni zahajajo Javorci k splošnemu zdravniku in zobozdravniku na Kozino in drugam. Na splošno pa se zatekajo po zdravniško pomoč tudi zdaj v večji meri tisti, ki so zaposleni. Kmetovalci pa večinoma zatrjujejo, da mora biti »že večja sila«, da gredo k zdravniku.

I

Podobno kot po drugih slovenskih vaseh so tudi v Javorju poznali in po potrebi tudi uporabljali razna zdravilna zelišča. Tako so imele gospodinje v domači lekarni vedno pri rokah kamilice, koromač in kumino. Vse skrbnejše gospodinje so prav tako gojile majaron kot uspešno domače zdravilo. V hišni lekarni prav tako niso manjkale posušene šentjanževke rože in stekleničica z mladimi robidovimi poganjki, ki so jih dajali na rane. Na gnojne rane pa so polagali sveže lapuhove ali jelševke liste, v zimskem času pa liste zeljnate glave. Prav tako so na opekline dajali obkladke iz kislega zelja. Medtem ko so izvinjen ali izpahnjjen ud, prej ko so ga naravnali, ovili z »zvinom«, to je z lisičjakom. Zoper jetiko so pili čaj iz rastline »rupje«, ki so jo prinašali s sosednje Čičarije.

Prav tako so še med obema svetovnima vojnama, deloma pa tudi še po drugi svetovni vojni Javorci pripisovali veliko veljavo raznim zdravilnim oljem, masti itn. Tako so dajali predvsem otrokom brinjevo olje, če so imeli težave v trebuhu. Pili pa so ga tudi odrasli, kadar so imeli težave s prebavo. Staro salo, smrekovo smolo in jazbečev mast so mazali na ture in udarjena mesta, z mastjo so skušali pozdraviti ali vsaj olajšati bolečine na nogah, v križu, sklepah itn. Gnojne rane so posipali z ogljenim prahom, najbolj so cenili lipovega.

Očesno mreno »perlo«, so skušali pozdraviti tako, da so strli česen, potem pa je moral, ki se je spoznal na takšen način zdravljenja, položiti česen na jezik in je lizal bolniku oko. Proti raznim epidemijam, ki so razsajale tudi po Javorju, tako npr. sredi 19. stoletja kolera, okoli leta 1936 pa krvava griža, so se vaščani brezmočno borili največkrat s čezmernim pitjem alkohola. Tudi zoper špansko gripo, ki je razsajala okoli 1918 leta so priporočali kot zaščitno in zdravilno sredstvo žganje. Kot pa se spominjajo starejši vaščani je le malokdo z žganjem premagal bolezen. Kot navedeno, so se z nabiranjem in sušenjem zdravilnih zelišč ukvarjale predvsem ženske, največkrat starejše gospodinje, ki so jih nabirale predvsem za domačo rabo. Različna mazila in praške pa so največkrat pripravljali moški. Tako je še pred prvo svetovno vojno pripravljali v Javorju Rošo Malejev zdravilo zoper vnetje slepiča, zoper »madron.« Na razbeljeni lopatici je žgal crknjene krte, ki so mu jih večinoma prinašali otroci za majhne denarje. Sežgane krte je nato drobil v prah in ga prodajal ljudem daleč naokoli.

Veliko zdravilno moč so tudi že v preteklosti pripisovali Javorci in okoličani vodi iz studenca Vidanca. Zlasti bolniki, ki so dlje časa ležali na postelji, so morali imeti vodo z Vidance vedno pri roki. Po vodo so prihajali tudi iz drugih vasi, posebej tedaj, če so jih bolniki posebej prosili zanjo. Na račun zdravilne vidanske vode pa krožijo še zdaj med vaščani različne zgodbe, iz katerih razberemo, da so na drugi strani nekateri dvomili v zdravilno moč studenčnice. V eni izmed njih sledi: »Z mojo ženo sva se nekaj sporekla in ona se je skujala in obležala par dni v postelji. Nekega dne je rekla: ti moj mož, dokler ne bom pila vodo iz javorske Vidance ne bom ozdravela. In vzel sem putrih pa sem šel po vodo. Bilo je okoli Velikega Šmarna in vroče, da bogpomagaj. Pa sem se vlegel v senco za farno cerkvijo in tamkaj spal nekaj ur. Potem sem pa šel do Bučka, to je star studenec dobrih sto metrov od cerkve, tam sem nalil

putrih in nesel vodo domov. Doma sem rekel: žena, tukaj imaš vodo iz Vidance. Ona se je napila in rekla: moj mož, zdaj si me ozdravil in je takoj vstala iz postelje.«

Ce na kratko povzamemo, je bilo tudi v Javorju ljudsko znanje o patogenezi najrazličnejših boleznih kar najmanjše. Podobno kot po drugih naseljih so po enakih znakih razpoznavali in poimenovali razne vrste bolezni. Za najhujšo bolezen so imeli vnetje slepiča ali »madron«, saj so za vnetjem slepiča umirali tudi največji korenjaki v strašnih bolečinah, medtem ko so domači nemočno ugotavljali »prejedel, pregrizel ga je madron.«

Zlasti v obdobju pred prvo svetovno vojno je bila tudi smrtnost pri dojenčkih zelo velika, kot razberemo tudi iz poročila vaškega kronista: »Družine, kjer je bilo deset do petnajst otrok niso bile redkost in smrt je neusmiljeno kosila med dojenčki. Danes je bil živahen in zdrav, jutri pa mu je že zvonilo. Na vprašanje kaj mu je bilo, je bil skoraj vedno odgovor »hrast ga je zlomil.« Kar na lepem je začel otroka zvijati hud krč, tako da je bila strahota gledati ubogega otroka in njegovo strašno trpljenje. Skoro, da ni bilo dneva, da ne bi v Hrušici zvonilo »s tem malim zvonom«, ker pokopalšče v Hrušici je bilo za vasi Obrov, Javorje, Male Loče, Hrušico, Podbeže, Ročice in Podgrad. Tam sta bila dva oddelka samo za otroke in bila sta premajhna. Sedaj pa mine več let ko ni otročjega pogreba in se vsi spogledujejo, če se sliši, da je komu umrl otrok« (4).

II

Podobno kot na ostalem slovenskem ozemlju so tudi v Javorju zdravili nekatere bolezni z zagovori, magičnimi sredstvi in dejanji in se posluževali magične zdravstvene preventive.

Tako so posebej skrbeli za nosečnice. Če je npr. prišla gravidna ženska v hišo, kjer so jedli, so ji vedno ponudili hrano, ker so trdno verovali, če ji ne bi ponudili hrane in bi se nosečnica dotaknila svojega telesa, da bi otrok imel na tistem mestu prirojeno materino znamenje »kafe«. Navada je razširjena še dandanes, čeprav ljudje ne verjamejo več, da nastane materino znamenje na takšen način.

Po splošno razširjenem verovanju so povzročale različne bolezni tudi coprnice »štrige«, ki so nekatere ljudi tlačile »peštale« po cele noči. Tudi v Javorju so nekaj starejši žensk proglašali za »štrige.« In zato so se tudi preudarni možje, če so se odpravili na pot in so srečali »štrigo« raje vrnili nazaj domov, da so preprečili nesrečo. Na glas ali potihoma so celo nekateri sinovi lastne matere sumili, da so »zaštrigale« ženo, tj. snaho, ker ni mogla spočeti otroka.

Štrige so bile posebej nevarne tedaj, če so si med pogovorom zasencele oči in so človeka na takšen način urekle. Saj so tudi v Javorju vsaj še pred nekaj leti precej verovali, da lahko ureče tisti človek, moški ali ženska, ki ima nevarne »varočne oči«, če se poprej ne zavaruješ. Pred človekom za katerega so predvidevali, da ima uročne oči so se zavarovali tako, da so držali figo za hrbtom, kadar so se pogovarjali z njim.

Da je verovanje v uroke tudi še dandanes vsaj pri nekaterih vaščanin še vedno živo, ponovno povzemamo iz zapiskov vaškega kronista, kot sledi: »Da uroki še strašijo med ljudmi sem videl pred nekaj dnevi, ko sem bil slučajno pri sosedovih. V kuhinjo je prišla mlada snaha, ki je

doma iz Koritnic in je rekla tašči: »Tako me glava boli, gotovo sem uročna.« Jaz sem ji rekel, naj si naredi zauroko. Par dni pozneje sem vprašal, da kaj se izgovarja, ko se dela za »uroko.« Gospodinja mi je rekla, da ona ne ve, in naj mi pove njen mož. On mi je rekel, da če se pove, da potem nima več uspeha.« (5).

Starejša vaščanka, ki tudi še danes, tako sebi ali pa drugim »naredi zauroko«, in trdi, da vedno pomaga, pa je zdravljenje popisala takole: »V skodelico z vodo mečeš žareče oglje. Če je zares tisti uročen gre takoj prvi ogelj na dno skodelice. Nato vzameš skodelico in z njo vnic zajameš vodo. Vzameš spet vnic pet žarečih ogljev in jih vnic spuščaš v vodo. Pri prvem ogelju rečeš: ta naj bo za moža, pri drugem ta naj bo za ženo, pri tretjem ta naj bo za sina, pri četrtem ta naj bo za hčer, pri petem pa ta naj bo za vse vetrove in za vse slabo! Nato se spije vodo vnic v treh požirkih.«

Zdravljenje ječmena na očesu z zagovarjanjem pa je v Javorju že stvar preteklosti. Ječmen so poželi tako, da je človek, ki je ječmen žel — navadno so ga žele ženske — zamahovaje s srpom pred bolnim očesom govoril: »Ječmen žanjem, ječmen žanjem«, bolnik pa je odgovarjal: »Lažeš baba, lažeš baba, figo žanješ, figo žanješ.«

Mimo domačih zdravilcev pa so Javorce zdravili tudi zdravilci iz drugih vasi. Tako so se v obdobju pred prvo svetovno vojno zatekali k možakarju v Zarečje, če so se slabo počutili. Večina ljudi mu je slepo verjela in zaupala v njegovo zdravilno moč, češ: »ta zna, črn kamen vrže v vodo, voda cvrči in se kadi, tisto vodo popiješ ali pa se z njo umivaš, kot ti on ukaže in ti pomaga.«

Če je koga pičila kača, pa se je zatekel po pomoč k zagovarjalcu Kovačevemu v Hrušico.

Na splošno so tudi v Javorju neomajno zaupali v ljudske zdravilce. Med njimi pa je bilo tudi precej takšnih, ki so se na lastne oči prepričali, da spretno goljufajo preproste in nepoučene ljudi. Naslednja zgodba nazorno ilustrira navedeno spoznanje: »Zbolela mi je žena in mi ni dala miru, dokler nisem šel v Zarečje k štrigonu. Ko je delal tisto proceduro s tistimi črnimi kamni so bile v hiši tudi tri domače pupe (dekleta) kot tri kobile. Gledale so proč in se mi pod rokami smejale. Ni mi bilo žal goldinarja, ki sem ga dal za tisto čudodelno vodo, bolel pa me je smeh navaden karbid, ki ga je slepar vrgel v vodo in nas imel za osle . . .«

Navedla sem le krajši pregled ljudskega zdravstva v Javorju v Brkinih. Neurejeno zdravstveno zavarovanje in pomanjkljiva zdravstvena služba, vsaj še pred prvo svetovno vojno pa tudi strah pred bolniškim zdravljenjem, so poglobitni vzroki, zakaj so se Javorci raje zatekali k domačim zdravilom in zdravilcem. Vedno večja družbena in duhovna osveščenost vaščanov, ki se v zadnjih letih kaže v vseh oblikah njihovega življenja, se vidi tudi v spremenjenem odnosu do starejšega ljudskega zdravljenja.

Opombe

1. Marija Jagodič, Poročilo o terenskem raziskovanju o ljudski medicini v Brkinih, 1955. Rokopis hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani; — 2. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana 1968, str. 314; — 3. Sestavek temelji predvsem na pričevanjih domačina Toneta Ivančiča — Kusovega in deloma na lastnih

terenskih zapiskih, iz leta 1978; — 4. Rokopisni zapiski Toneta Ivančiča, Javorje 30; — 5. Isti.

NATIONAL HEALTH SERVICE — EXEMPLIFIED BY JAVORJE IN BRKINI

Marija MAKAROVIC

A short survey is given of people's treatment of all kinds of maladies at Javorje in Brkini from about the end of 19th century up to the present.

RUKOM PISANE LEKARUŠE I NARODNI MEDICINSKI ZAPISI SA SLOVENAČKOG ETNIČKOG PODRUČJA

Milan DOLENC

Sakupljam podatke o narodnoj veterini, zato sam morao pregledati rukom pisane lekaruše i narodnomedicinske zapise. Tako sam zašao na jedno novo, široko, ali vrlo interesantno područje koje u nas skoro i nije obrađeno. Poznatih je bilo svega 25 rukom pisanih lekaruša. O tome su dosada pisali uglavnom etnolozi, a ne stručnjaci medicinske struke. Dosada mi je uspelo naći podatke za 214 jedinica, sigurno ih ima još više, iako sam pregledao naše veće biblioteke, arhive, muzeje, te tragao za njima u privatnika i u parohijama po celoj Republici i po slovenačkom delu austrijske Koruške. Od manastira sam dobio podatke samo na jednom mestu, gde sam naišao na dve lekaruše, u ostalima nisam mogao dobiti podatke, jer skoro nijedan manastir nema više ni bibliotekara ni arhivara koji bi o tome vodio evidenciju. Bez sumnje ima veći broj jedinica u susednom inostranstvu, naročito u Austriji, jer su za vreme cara Josipa II prilikom raspusta brojnih manastira odneli njihove biblioteke u Beč i Grac, a i za vreme drugog svetskog rata Nemci su odneli ili uništili brojne biblioteke i arhivalije i slovenačke knjige, važne za našu kulturnu istoriju.

Najstariji rukopisi su očuvani u kodeksima, te inkunabulama koji potiču većinom iz manastira ili biskupskih biblioteka. Nekoji narodnomedicinski recepti rukom su zabeleženi u starim kalendarima ili molitvenicima. Uglavnom se radi o receptima »Contra pestilentiam«, zbog toga jer je u ona doba u ovim krajevima harala kuga, te je umro veliki broj ljudi.

Prvi rukopisi na koje sam naišao pisani su na latinskom jeziku, zatim na nemačkom, italijanskom, jedan na hrvatskom, a ostali na slovenačkom jeziku. Dosada mi nije uspelo naći nijedan rukopis napisan na mađarskom jeziku. S područja Prekmurja, gde ima i Mađara, postoji prema dosadašnjim podacima samo jedan medicinski zapis, i to na slovenačkom jeziku. Radi se o dve vradžbine — slovenački »zagovori« — koje su napisane u jednoj crkvenoj pesmarici.

Za nastajanje slovenačkih lekaruša koje ću zvati rukom pisane lekaruše i rukom pisani medicinski zapisi-lekaruše postojala su dva centra. Prvi je bio onaj deo Koruške koji pripada našoj državi i onaj koji je posle prvog svetskog rata pao pod Austriju gde su dotada živeli pretežno Slovenci. Drugi centar bio je granično područje nekadašnje Gorenjske i Notranjske, tj. severozapadnog, alpskog dela Slovenije koji graniči sa Slovenačkim primorjem.